

F. A. VON HAYEK'Ų VEIKALAS „TEISĖ, ĮSTATYMŲ LEIDYBA IR LAISVĖ“: JO GIMIMO APLINKYBĖS IR AKTUALUMAS ŠIANDIENAI

REMIGIJUS ČIEGIS¹, ŽILVINAS DRABAVIČIUS²

Vilniaus universiteto Kauno fakultetas (Lietuva)

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiamas F. A. von Hayek'Ų trijų tomų veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ gimimo aplinkybių ir jo realaus aktualumo šiandienai teorinis tyrimas, grindžiamas nuostata, kad siekis suprasti šiuolaikinę visuomenę susijęs su būtinybe rimtai priimti idėjų ir visuomenių istoriją. Atliekant tyrimą siekiama atskleisti F. A. von Hayek'Ų veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ gimimo aplinkybes, svarbiausius jo turinio aspektus bei knygos poveikį tuometiniams ir šiandieniniams politiniams-ekonominiams procesams, atsižvelgiant į bendras socialines normas. Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad šiuo veikalu F. A. von Hayek'as metė iššūkį netikėjimui, kad kiekviena ekonominė ir socialinė plėtra yra žmonių veiklos, o ne jų sumanymų rezultatas, akcentuodamas liberalizmo ir demokratijos tarpusavio santykį.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: *austrų ekonomikos mokykla, ekonominės minties istorija, laisvoji rinka, laisvė, teisė, įstatymų leidyba.*

JEL KLASIFIKACIJA: B10, B13, B25, B53

DOI: <https://doi.org/10.15181/rfds.v42i1.2609>

Įvadas

Temos aktualumas ir mokslinė problematika. Tiriant ekonominių teorijų istoriją, kurios funkcija dvejopa, – paaiškinti praeitį ir padėti mums suprasti dabartį – gali būti keliami skirtingi klausimai. Šio straipsnio pagrindinį siekį rodo antraštė: supažindinti skaitytoją su vieno žymiausių austrų ekonomikos mokyklos (kartais ji vadinama heterodoksiška; žr. Boettke, Leeson, 2003; Mearman, 2012) atstovų F. A. von Hayek'Ų išleistu monumentalioju veikalu „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ (angl. *Law, Legislation, and Liberty*; Von Hayek, 1973; 1978; 1981). Nors trys šio veikalo dalys buvo išleistos atitinkamai 1973, 1976 ir 1979 metais, darbą prie jo F. A. von Hayek'as pradėjo iš karto 1962 m. palikęs Čikagą. Pirminis knygos juodraštis užbaigtas 1970 m., tačiau F. A. von Hayek'as nutarė perdirbti juodraštinį variantą ir galiausiai šis ilgai rengtas veikalas „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ buvo išleistas trimis tomiais: „Taisyklės ir tvarka“ (1973 m.), „Socialinio teisingumo miržas“ (1976 m.) ir „Laisvų žmonių politinė tvarka“ (1979 m.) (Powell, 2000). Jį F. A. von Hayek'Ų biografas Alan'as Ebenstein'as pavadino vienu žymiausių šimtmečio politinės filosofijos darbų (Ebenstein, 2003). Kaip pastebi B. J. Caldwell'as (2004), gali kilti klausimas, kodėl F. A. von Hayek'as ėmėsi tokio didžiulio projekto, ką tik užbaigęs knygą „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960)?

¹ Remigijus Čiegis – profesorius, habilituotas mokslo daktaras, Vilniaus universiteto Kauno fakultetas
Moksliniai interesai: darnus ekonomikos vystymasis, darnumo vertinimas, aplinkos ekonomika, regionų plėtra, ekonominių teorijų istorija

El. paštas: remigijus.ciegis@knf.vu.lt

Tel. +370 681 458 32

² Žilvinas Drabavičius – magistras, Vilniaus universiteto Kauno fakultetas

Moksliniai interesai: verslo administravimas, viešasis administravimas, viešojo teisė

El. paštas: zilvinasdrabavicius@gmail.com

Tel. +370 646 311 97

Atsakymas paprastas: jis jautė, kad konstituciniai ribojimai, kuriuos taip aukštai įvertino ankstesnėje knygoje, Vakarų demokratijų praktikoje patyrė nesėkmę, ribojant vyriausybės poveikio augimą, kuris įgyvendintas, kaip bebūtų paradoksalu, būtent konstitucinėmis priemonėmis (žr. Von Hayek, 1978). Savo veikale „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ (Von Hayek, 1973; 1978; 1981) F. A. von Hayek'as siekė parodyti, kad klasikinis trišalis valdžios pasidalijimas patyrė nesėkmę, nes vyriausybės visur peržengė galias, joms priskirtas konstitucijos, kuria jos rėmėsi, visa tai buvo padaryta įstatymo leidžiamomis priemonėmis (Cubeddu, 1993). Laisvės mažėjimą F. A. von Hayek'as didele dalimi priskyrė klaidingai suprastam tikėjimui, kad vyriausybės demokratinė kontrolė atmetė visas kitas apsaugos priemones, pasitelkdamas despotišką valdžios galią (Von Hayek, 1981). F. A. von Hayek'as įrodinėjo, kad demokratinė yra ne ta valdžia, kuriai daugumos balsavimu suteiktos neribotos galios, o ta, kurios galias riboja bendrų ir nešališkų įstatymų apsauga (Von Hayek, 1981), nurodydamas, kad gera valdžia yra ribota valdžia, bei pabrėždamas veiklos pasirinkimo laisvę ir valdžios galių susiaurinimą iki „nešališko arbitro“ bei „naktinio sargo“ funkcijų (Von Hayek, 1981), kurios atveria neregėto masto erdvę asmeninei iniciatyvai, pasirinkimo laisvei, atsakomybei už savo pasirinkimus ir priimtą atliekamų veiksmų riziką. Tad viena pagrindinių F. A. von Hayek'o veikalų temų – liberalizmo ir demokratijos tarpusavio santykis, tam specialus dėmesys skiriamas „Laisvės konstitucijoje“ (Von Hayek, 1960), kuri yra jo trilogijos „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ 1979 m. išleisto trečio tomo „Laisvų žmonių politinė tvarka“ (Von Hayek, 1981) dėmesio centre ir buvo eilės straipsnių, kurie paskelbti XX a. šeštajame, septintajame ir aštuntajame dešimtmečiuose, pagrindinė tema (Vanberg, 2006).

Žinoma, tai siejasi ir su privačios nuosavybės nevaržomumu, nes, kaip teigė F. A. von Hayek'as, siekis žmogaus asmeninius interesus derinti su kitų žmonių poreikiais lemia ne tik bendrojo privačios nuosavybės principo laikymąsi, bet ir leidžia nustatyti specifinį skirtingų nuosavybės objektų nuosavybės taisyklių turinį (Von Hayek, 1973). F. A. von Hayek'ui teisė, laisvė ir nuosavybė yra neatskiriama trejybė (Von Hayek, 1973).

Jam rūpėjo ir mokslo tarpdiscipliniškumas. Trilogijos „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ pirmajame tome „Taisyklės ir tvarka“ jis savo požiūrį į tarpdiscipliniškumo būtinumą taip nusakė: patys rimčiausi to, kas kažkada buvo bendra tyrimo sritis, suskaidymo į atskiras specializacijos sritis padariniai vis dėlto yra tai, kad jis paliko niekieno žemę, neaiškų dalyką, kartais vadinamą *socialine filosofija*. Kai kurie iš pagrindinių disputų šių specialių disciplinų viduje sukosi faktiškai apie skirtumus klausimais, kurie nebuvo saviti, todėl sistemingai nenagrinėti nė vienoje iš jų, tad laikyti „filosofiniais“. Tai dažnai atrodo kaip pasiteisinimas dėl tylios pozicijos, kuri, kaip numanyta, nereikalaus arba nepasiduos racionaliam pateisinimui, užėmimo. Tačiau šios kritiškai svarbios svarstomos problemos, nuo kurių visiškai priklauso ne tik faktiški aiškinimai, bet ir politinės užsiimamos pozicijos, yra klausimai, kurie gali ir privalo būti atsakyti remiantis faktais ir logika. Jie yra „filosofiniai“ tik tuo požiūriu, kad tam tikri plačiai, bet klaidingai palaikomi įsitikinimai gyvuoja dėl filosofinės tradicijos [konstruktyvistinio racionalizmo], postuluojančios klaidingus atsakymus į klausimus, kurie pasiduoda aiškiam moksliniam traktavimui, poveikio (Von Hayek, 1973).

Problema: F. A. von Hayek'o veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ gimimo aplinkybės ir jos realus aktualumas šiandienai.

Tyrimo tikslas: atskleisti F. A. von Hayek'o veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ gimimo aplinkybes ir parodyti jos realų aktualumą šiandienai.

Tyrimo objektas – F. A. von Hayek'o veikalas „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriškai atskleisti F. A. von Hayek'o veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ gimimo aplinkybes ir svarbiausius turinio aspektus.
2. Parodyti F. A. von Hayek'o veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ poveikį tuometiniams ir šiandieniniams politiniams-ekonominiams procesams, atsižvelgiant į bendrai priimtas socialines normas.

Tyrimo metodai: *loginė abstrakcija*, apimanti ir tarpusavyje derinanti ekonominių bei istorinių teorinių teiginių apibendrinimą, teorinę austrų ekonomikos mokyklos idėjų ir jų poveikio ekonominės minties raidai vertinimo sisteminę analizę bei sintezę, pagrįstą įvairių šalių mokslininkų darbų išvadomis ir samprotavimais, bendrąją ir loginę analizę bei palyginimą.

1. F. A. von Hayek'o veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ gimimo aplinkybės ir pagrindiniai turinio aspektai

XX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje, dar dalyvaudamas socialistinio skaičiavimo debatuose (žr. Lavoie, 1981; 1985), paskatintas G. von Haberler'o, susipažinęs su vienu griežčiausių marksizmo idėjų kritikų, austrų ir britų filosofo, Londono ekonomikos mokyklos profesoriaus K. R. Popper'io darbais, vėliau ir su juo pačiu, pamažu F. A. von Hayek'as išplėtė savo interesų lauką ir galų gale paliko ekonomikos teoriją dėl politinės filosofijos (žr. Gordon, 1981; Colonna, 1990; Steele, 1993; Kley, 1994; Skidelsky, 2006; Boettke, 2017). Kaip tik tada pasirodė ir jo veikalas „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ (Von Hayek, 1973; 1978; 1981). Jo dėmesio centre atsidūrė socialinių mokslų metodologijos, pažinimo filosofijos, psichologijos, teisės ir laisvės problemos.

Iš karto reikia pastebėti, kad 1973–1979 m. F. A. von Hayek'ui paskelbus trilogiją „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ (Von Hayek, 1973; 1978; 1981), jo teisės supratimas radikaliai pasikeitė. Vietoj *Rechtsstaat* tradicijos, kuri dominavo jo ankstesniame darbe, F. A. von Hayek'as nukreipė savo dėmesį į Anglijos bendrąją teisę, o ne į Europos civilinės teisės sistemą. Nors pats F. A. von Hayek'as šį pokytį aiškino kaip perėjimą nuo „viešosios“ teisės į „privatą“, atidus veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ skaitymas aiškiai parodo, kad įvyko bendresnis jurisprudencinis naujo pačių įstatymų ir teisės idealo supratimo pokytis. Be to, F. A. von Hayek'as ėmė manyti, kad iš apačios į viršų kylantis įstatymų leidimo bendrosios teisės procesas buvo palankesnis laisvei, individualių lūkesčių koordinavimui ir išsklaidytų žinių veiksmingam panaudojimui nei į einantį nuo viršaus žemyn įstatymų leidžiamąjį organą orientuotas procesas, vyravęs jo ankstesniuose darbuose. Didžia dalimi ši preferencija kilo iš F. A. von Hayek'o bendrosios teisės buvimo rinkos proceso analogu supratimo (Stringham, Zywicki, 2011).

Trilogijos „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ pirmajame tome „Taisyklės ir tvarka“ nurodęs, kad pagrindinė samprata, apie kurią šioje knygoje suksis diskusija, yra tvarka, ypač skirtumas tarp dviejų tvarkos rūšių, kurias iš pradžių pavadinkime „padaryta“ ir „suaugusia“ (Von Hayek, 1973), F. A. von Hayekas pasiūlė detalią metodologinę struktūrą bei išryškino skirtumą tarp „organizacijų“ ir „spontaniškos“ tvarkos; antrajame tome „Socialinio teisingumo mirazas“ pateikė intervencionistinės gerovės valstybės kritiką (tiesa, nurodydamas, kad vis dėlto čia yra ir kita bendrų rizikų klasė, kurios atžvilgiu vyriausybės veiksmų būtinybė dar neseniai plačiai neįvardyta [kalbama apie tai], vietiniams bendruomenių ryšiams nunykus ir kaip pasekmė susiformavus ypač mobiliai (judriai) atvirai visuomenei, vis daugiau žmonių nebesieja savęs su tam tikromis grupėmis, kurių pagalbos ir paramos jie galėjo tikėtis nelaimės atveju; pagrindinė problema yra likimas tų, kurie dėl įvairių priežasčių negali užsidirbti pragyvenimui rinkoje, turint omenyje sergančius, senus, fiziškai ar psichiškai neįgalius asmenis, našles ir našlaičius – tai yra visus žmones, kenčiančius nuo priešiško sąlygų, kurios gali paveikti kiekvieną ir prieš kurių neigiamą poveikį dauguma žmonių negali patys vieni adekvačiai pasiruošti kovoti, bet kurioms esant visuomenei, pasiekusi tam tikrą gerovės lygį, pajėgi suteikti pagalbą (Von Hayek, 1978)); trečiajame tome „Laisvų žmonių politinė tvarka“ pasiūlė valstybės, kurią apibrėžė kaip teritorijos, turinčios vieną bendrą vyriausybę, žmonių organizaciją (Von Hayek, 1981), valdymo dviejų rūmų (asamblėjų) sistemą kartu su keletu kitų laisvų žmonių politinės tvarkos pageidaujamaiais bruožais (Backhaus, 2005). (Pastebėtina, kad būtent trečiajame tome F. A. von Hayek'as išsakė nuostatą, jog apskritai būtinas ne racionalumas, kad konkurencija veiktų, bet konkurencija ar tradicijos, kurios leistų racionalų elgesį lemsiančią konkurenciją (Von Hayek, 1981).)

Savo įvade į šį trijų tomų veikalą F. A. von Hayek'as vėliau paaiškino, kodėl užbaigus knygą „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960) prireikė naujo veikalo: tik užbaigęs „Laisvės konstituciją“, jis galėjo aiškiai pamatyti, kodėl liberalaus konstitucionalizmo idealams nepavyko išlaikyti idealistų, kuriais remiasi visi didieji politiniai judėjimai, paramos ir suprasti pagrindinių mūsų laikų įsitikinimų, kurie pasirodė su jais nesutaikomi. Jo nuomone, tai lėmusios priežastys – tikėjimo teisingumu praradimas nepaisant asmeninių interesų, kaip to padarinyš – įstatymų pasitelkimas, siekiant įgalinti ir pateisinti prievartą ne tiesiog norint neleisti neteisingai veikti, bet siekiant tam tikrų konkrečių asmenų ar grupių rezultatų, ir užduoties tose pačiose atstovaujamosiose asamblėjose susiejimas, siekiant nusakyti teisingos elgsenos taisykles su tiesioginio

valdymo užduotimi. Todėl F. A. von Hayek'o normatyviniu aspektu (Lundström, 1992) trilogijoje „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ jis pateikė atsakymą dėl ateities numatymo problemos. F. A. von Hayek'as siekė parodyti, kaip tikėjimui liberalaus konstitucionalizmo idealu pakenkė intelektualiniai ir politiniai judėjimai (Caldwell, 2008).

Trijų tomų veikalas „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ (Von Hayek, 1973; 1978; 1981) bendra paantraštė – „Nauja glausta liberalių teisingumo ir politinės ekonomijos principų traktuotė“. Kadangi šiuose trijuose tomuose net nebandyta glaustai naujai išdėstyti politinės ekonomijos principų, paantraštės mintis būtų ta, kad „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ pateikia ar siūlo naują glaustą liberalių teisingumo principų traktuotę. F. A. von Hayek'as apie tai aiškiai kalba įvade į šį trijų tomų veikalą, kur jis savo projektą apibūdino kaip siekį pagrįsti liberalųjį konstitucionalizmą. Tai leisų išspręsti problemas, kurių nepavyko išspręsti buvusiam liberaliam konstitucionalizmui. Ir pagrindinis buvusio liberalaus konstitucionalizmo atskleidimo argumentas buvo tikėjimo teisingumu, nepaisant asmeninių interesų, praradimas (Von Hayek, 1973). Taigi visas pastangas reikėtų sutelkti ties liberalių teisingumo principų užtikrinimu (Mack, 2006).

Kita vertus, kaip pastebi žymus F. A. von Hayek'o biografas Alanas O. Ebenstein'as (2003), trilogija „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ (Von Hayek, 1973; 1978; 1981) parašyta ir išleista visiškai kitu laiku nei knyga „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960). Ankstesnis darbas buvo XX a. penktojo dešimtmečio pabaigos produktas – apskritai optimistiško ir socialiai prasmingo laiko, kai pats F. A. von Hayek'as dar nebuvo nė šešiasdešimties ir dirbo Čikagos universitete. Tuo tarpu „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ buvo XX a. aštuntojo ir devintojo dešimtmečių produktas, sukurtas tuo metu, kai jis tapo pagyvenusiu vyriškiu ir buvo šiek tiek intelektualiai izoliuotas Freiburge bei Zalcburge, be to, išgyveno depresiją. Tad tai, kad pastarasis darbas sukelia visiškai skirtingą pojūtį lyginant su pirmuoju, vargiai ar yra nelaukta. Šių dviejų darbų tarpusavio santykis mums galėtų priminti Atėnuose gyvenusio senovės graikų filosofo Platono „Valstybės“ (veikalo, sukurto apie 380 m. pr. Kr., autorius, pasitelkęs Sokrato dialogo principą, svarsto teisingumo naudingumo klausimą ir sukuria tobulo miesto-valstybės, valdomo teisingumo principais, modelį) ir „Įstatymų“ (parašytas jau senyvo amžiaus žmogaus ir galbūt yra paskutinis jo veikalas, kuriame pirmą kartą filosofijos istorijoje pateikta ateistinio mąstymo sintezė, be to, kalbama ir apie įrodymo, kad egzistuoja dieviškoji tikrovė, galimybę, apmąstomas jos ryšys su regimąja visata, dedamas pamatas vėlesniems – monoteistiniams Dievo buvimo argumentams) tarpusavio santykį.

Vėlyvajam F. A. von Hayek'ui buvo būdingas socialinis darvinizmas. Remiantis A. M. Diamond'u (1980), jo institucinio socialinio darvinizmo versiją galėtų apibendrinti šis „Teisės, įstatymų leidybos ir laisvės“ pirmojo tomo „Taisyklės ir tvarka“ paragrafas: šios elgesio taisyklės sukurtos ne kaip pripažintose žinomų tikslų pasiekimo sąlygos, bet išplito todėl, kad jų besilaikančios grupės buvo sėkmingesnės ir išstūmė kitas. Šios taisyklės aplinkoje, kur žmogus gyvena, užtikrina didesnę grupių ar individų skaičius išlikimą. Taigi paties žmogaus sėkmingo elgesio tik iš dalies pažintame pasaulyje problema išspręsta tvirtai laikantis taisyklių, kurios jam puikiai tarnavo, bet apie kurias jis nežinojo ir negalėjo žinoti, ar yra teisingos „kartezišką“ (R. Descartes'o) prasme (Von Hayek, 1973). Ta pati mintis išsakyta ir šio veikalas antrame tome „Socialinio teisingumo mirasžais“: nei grupės, kurios pirmosios laikėsi šių taisyklių, nei tie, kurie jas pamėgdžiojo, nežinojo jų sėkmingą elgesį lėmusių ir grupei leidusių išlikti priežasčių (Von Hayek, 1978).

Kita vertus, kyla klausimas, ar ši F. A. von Hayek'o institucinio socialinio darvinizmo doktrina iš viso gali būti priskirta etikos doktrinai, nes jis pats nuslysta į savo institucinio socialinio darvinizmo normatyvinį aiškinimą. Pasak F. A. von Hayek'o, evoliucijos rezultatas (baigtis) bus spontaniška tvarka, kuo remdamasis jis patvirtina, kad teisingo elgesio taisyklės, panašiai kaip veikimo tvarka, kurią jos padaro galima, pirmiausiai bus spontaniško augimo produktas (Von Hayek, 1973). Tad, matyt, neatsitiktinai, kalbėdamas apie F. A. von Hayek'o moralės teoriją, E. J. Romar'as, nors jo veikalai prisotinti nuorodų į etiką, etikos sistemos nepateikė (Romar, 2009).

F. A. von Hayek'ą visada domino rinkos konkurencijos klausimai. Tiesa, diskutuotina, kiek jis buvo prieš ar už tobulo konkurencijos ir konkurencinės pusiausvyros neoklasikinės premisas (žr. Eatwell, Milgate, 1994). Bet pažymėtina, kad trilogijos „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ trečio tomo „Laisvų žmonių politinė tvarka“ 15-ame skyriuje „Vyriausybės politika ir rinka“ jis kritikavo neoklasikinių ekonomistų tobulo

konkurencijos modelį, vaizduojantį idealų atvejį, kai kiekvienam konkurentui kaina yra duota, o jo paties naudos siekis įtikins jį didinti savo gamybą tol, kol ribiniai kaštai susilygins su kaina (Von Hayek, 1981). Problema su šiuo modeliu, kaip tai matė F. A. von Hayek'as, yra ne tik ta, kad jis pateikia klaidingą konkurencijos supratimą, bet ir ta, kad jis taikytas vertinant konkurencijos veiksmingumą realiame pasaulyje, nors tokie modeliai jame neegzistuoja, nes tobulų konkurencijos sąlygų (homogeniškos prekės, pirkėjai ir pardavėjai, kaip kainų priėmėjai, visiškas rinkos dalyvių žinojimas) realiame pasaulyje nėra.

Kaip jis teigė 1946 m. Prinštono universitete (*Princeton University*) skaitytoje paskaitoje „Konkurencijos reikšmė“, bendrai laikoma, kad vadinamoji „tobulos konkurencijos“ teorija pateikia tinkamą konkurencijos veiksmingumo vertinimo modelį realiame gyvenime, įvertinant, kiek reali konkurencija skiriasi nuo šio modelio, yra nepageidaujama ir net žalinga, toliau nurodydamas, kad, jeigu reikalų būklė, kurią numano tobulos konkurencijos teorija, egzistuotų, ji ne tik atimtų jų užmojų ir galimybes iš visų veiksmų, kuriuos apibūdina veiksmažodis *konkuruoti*, bet ir padarytų juos faktiškai negalimus (Von Hayek, 1972 [1948]).

Taigi, kaip F. A. von Hayek'as teigė savo 1968 m. paskelbtame garsiajame straipsnyje „Konkurencija kaip atradimo procedūra“, kuriame taip pat kritikavo tobulą konkurenciją, įprastos procedūros absurdiškumas yra pradėti analizę nuo situacijos, kurioje tariama, kad visi faktai yra žinomi. Tai yra reikalų *būklė*, kurią ekonomikos teorija vadina „tobula konkurencija“. Ji nepalieka jokios erdvės *veiklai*, vadinamai konkurencija, numanant, kad ji jau atliko savo užduotį (Von Hayek, 2002 [1968]).

Veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ antrame tome „Socialinio teisingumo mirażas“ F. A. von Hayek'as rinką palygino su konkurenciniu žaidimu, kur toks dalykas kaip teisingo ar neteisingo rezultato įvardijimas neegzistuoja, o atlygis yra iš dalies meistriškumo, iš dalies atsitiktinumo rezultatas, patį socialinį teisingumą įvardijo kaip *tuščią formulę, kvazi-religinį tikėjimą visiškai be turinio ir primityvų antropomorfizmą ar atavizmą*, reiškiančius tik vieną dalyką – tam tikrų grupių apsaugą jų materialinės padėties išlaikymo ar pagerinimo požiūriu, *prietaru*, kuris panašus į tikėjimą raganomis ar filosofiniu akmeniu, *burtažodžiu*, kuris panašus į „sezamai atsiverk“ ar apibrėžto turinio neturinčią ir iš viso nieko nereiškančią tuščią frazę (žr. Von Hayek, 1978). Jis stačiokiškai teigė, kad būdas, kaip naudą ir naštą paskirsto rinkos mechanizmas, daugeliu atvejų bus laikomas neteisingu, tarsi jis būtų tyčinio paskirstymo individualiems žmonėms rezultatas. Bet tai ne tas atvejis. Tai, kas patiriama, yra rezultatas proceso, kurio poveikis tam tikram žmogui niekieno nebuvo turėtas galvoje ar numatytas. Iš tokio proceso reikalauti teisingumo yra absurdiška ir apskritai, matyt, neteisingai kai kuriems žmonėms tokioje visuomenėje bus suteikta teisė į tam tikrą dalį (Von Hayek, 1978).

Knygoje F. A. von Hayek'as, kritikuodamas tokią panacėją kaip „socialinis teisingumas“, nurodė, jog tai išsigalvotas „teisingumas“, pridodant jam būdvardį *socialinis*, kad tiems, kas nuo jo kenčia, atrodytų patrauklesnis, bei pastebėjo, kad „socialiniam teisingumui“ gali būti suteikta reikšmė *tik* tiesiogiai vadovaujant ar „komandiniame“ ūkyje (tokiame kaip kariuomenė), kur žmonėms įsakoma, ką daryti, ir bet kokia „socialinio teisingumo“ samprata gali būti įgyvendinta *tik* tokioje centralizuotai vadovaujamoje sistemoje. Ji iš anksto numano, kad žmonės valdo specifinės direktyvos, o ne teisingo individualaus elgesio taisyklės. Iš tikrųjų teisingo individualaus elgesio taisyklių sistemos ir dėl to žmonių laisvo veikimo nebuvimas gali lemti rezultatus, kurie tenkins bet kurį paskirstymo teisingumo principą (žr. Von Hayek, 1978).

Kita vertus, įdomu pastebėti, kad trilogijos „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ pirmame tome pateiktas tvarkos apibrėžimas iš tiesų panašus į pusiausvyros sampratą, kurią F. A. von Hayek'as išplėtojo savo žymiajame straipsnyje „Ekonomikos teorija ir žinios“ (Von Hayek, 1937). Dėl to jo tvarkos sampratą galime interpretuoti kaip pusiausvyros sampratos, kurią jis išplėtojo prieš kelis dešimtmečius, apibendrinimą.

Amerikiečių ekonomisto Donald'o J. Boudreaux nuomone, kurią jis išdėstė puikiai parašytoje nedidelės apimties knygoje „Svarbiausias Hayek'as“ (Boudreaux, 2014), F. A. von Hayek'o didžiausias veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ indėlis kaip tik ir yra jo pateiktas fundamentalus skirtumas tarp teisės ir įstatymų leidybos išaiškinimas. Čia jam nemažą poveikį padarė jo geras draugas, italų klasikinis liberalus politinis filosofas ir teisininkas Bruno Leoni, savo knygoje „Laisvė ir teisė“ (Leoni, 1961), kuri pasirodė metai po F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960) išleidimo, pateikęs svarstyti faktiškai beveik identišką teisės teoriją (žr. Cubeddu, 1999; 2020).

B. Leoni paveiktas F. A. von Hayek'as įrodinėjo, kad teisė yra rinkinys taisyklių, kurios kyla „spontaniškai“, neplanuotai, lyg netyčia. Teisė susiformuoja iš nesuskaičiuojamų eilinių žmonių sąveikų, kurios vyksta jų kasdieniame gyvenime. O įstatymai – priešingai, yra taisyklių ir įsakymų, kuriuos vyriausybė sąmoningai sukuria ir įveda, rinkinys. Jis tikėjo, kad kiekviena visuomenė turi derinti teisę ir įstatymų leidybą, bet nurodė, kad daroma didžiulė žala šiuos du fenomenus supainiojus.

2. F. A. von Hayek'o veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ poveikio to meto bei šiandienos politikos ir ekonomikos procesams atskleidimas, atsižvelgiant į bendras socialines normas

Pažymėtina, kad F. A. von Hayek'o teisės teorija buvo apibendrinta eilės mokslininkų (žr., pavyzdžiui, Goldsworthy, 1986; Covell, 1992; Ratnapala, 1993; Gordon, 1994; Liggio, 1994; Siegan, 1994; Williams, 1995; Holm, 2014). Kita vertus, darbų, kuriuose būtų detalai analizuojami F. A. von Hayek'o darbai teisės srityje, yra nedaug (žr. Angner, 2007; Touchie, 2005). F. A. von Hayek'o teisės teorijoje svarbi dalis tenka evoliucinių taisyklių teorijai, kuri ypač plačiai aptarta mokslininkų (žr., pavyzdžiui, Vanberg, 1986; 1991; Hodgson, 1991; Ege, 1992; Sugden, 1993; de Vlieghe, 1994; Whitman, 1998; Kerstenetzky, 2000; Denis, 2002; Andreozzi, 2005; Boyd, Richardson, 2005). Bet būtent ši F. A. von Hayek'o teisės teorijos dalis sulaukė ir daugiausia kritikos (žr., pavyzdžiui, Baumgarth, 1978; Ogus, 1989; Hoppe, 1994; Hasnas, 2005; Kuznacki, 2011). Kalbant apie F. A. von Hayek'o teisės teorijos kritiką, be jokių abejonių, reikėtų išskirti amerikiečių teisės filosofo Richard'o A. Posner'io (2003; 2005) darbus.

Be to, pažymėtina, kad F. A. von Hayek'as, skeptiškai vertinęs tarptautinę imigraciją, rėmė M. Thatcher antiimigracinę politiką. Savo veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ trečiame tome „Laisvų žmonių politinė tvarka“ jis detalizavo, kad migracijos laisvė yra vienas iš priimtinių ir pasigėrėtinų liberalizmo principų. Bet ar tai turėtų suteikti ateiviui teisę patogiai įsitaisyti bendruomenėje, kurioje jis nelaukiamas? Ar jis gali reikšti pretenzijas dėl darbo gavimo ar būsto įsigijimo, jeigu nė vienas gyventojas nenori jo parduoti? Jam, be abejo, turi būti suteikta teisė priimti darbo pasiūlymą ar nusipirkti namą, jeigu tai jam pasiūlyta. Bet ar gyventojai privalo jam tai pasiūlyti? Ar jie nusižengs susitarę to nedaryti? Šveicarų ir Tyrolio kaimo gyventojai turi būdą, kaip neįsileisti nepageidaujamų ateivių, kuriems netaikomas joks įstatymas. Ar tai yra antiliberalu bei moraliai pateisinama? Nusistovėjusioms senoms bendruomenėms F. A. von Hayek'as neturi pagrįstų atsakymų į šiuos klausimus (Von Hayek, 1981).

Pats F. A. von Hayek'as daugiausia nagrinėjo praktines imigracijos problemas. Be abejo, migracijos ribojimai neišvengiami, kol egzistuoja tam tikri nacionalinių ar etinių tradicijų skirtumai (ypač dauginimosi normos ar koeficiento), galimai neišnykstantys tol, kol migracijos ribojimai tęsiasi. Neturėtumėme ignoruoti to fakto, kad šiandien politikoje laikomasi liberalių principų, kurie dabartiniame pasaulyje neišvengiami (Von Hayek, 1981).

F. A. von Hayek'as nacionalistinėms idėjoms nesimpatizavo ir bijojo, kad masinė imigracija gali atgavinti nacionalistinius vietinių gyventojų jausmus bei sugriauti pokariu Vakarų šalyse pasiektą pažangą. Savo veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ antrame tome „Socialinio teisingumo mirazas“ jis dar aiškino, kad šiuolaikinis žmogus sutinka su tuo, kad tos pačios taisyklės turėtų būti taikomos visiems žmonėms, faktiškai tai taikoma tik tiems, kuriuos jis laiko panašiais į save patį. Įstatymai nelabai tegali pagreitinti šį procesą, labiau reikėtų orientuotis į jausmus (Von Hayek, 1978).

F. A. von Hayek'as laisvės išsaugojimą siejo su lygybe prieš įstatymą. Lygybė prieš įstatymą ir materialinė lygybė ne tik skiriasi, bet ir viena su kita konfliktuoja. Galime pasiekti vieną ar kitą, bet ne abi vienu metu. Lygybė prieš įstatymą, būtina laisvės sąlygomis, lemia materialinę nelygybę. Nors ten, kur valstybė turi taikyti prievartą dėl kitų priežasčių, ji turi traktuoti visus žmones kaip panašius, vis dėlto noras, kad žmonės būtų panašūs savo visuomenine padėtimi, laisvoje visuomenėje nebus priimtas kaip diskriminacinės prievartos pateisinimas (Von Hayek, 1960).

Vėliau F. A. von Hayek'as veikale „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ nurodė, kad nors teisių lygybė esant ribotai vyriausybei yra galima bei esminė individualios laisvės sąlyga, materialinės padėties lygybė gali būti

pasiekta tik valdant vyriausybei, kuri turi totalitarinių galių (Von Hayek, 1978). Kadangi žmonės skirsis daugeliu požymių, kurių vyriausybė negali pakeisti, siekis užtikrinti vienodą jų materialinę padėtį skatins vyriausybę juos skirtingai traktuoti. Iš tiesų, kad užtikrintų vienodą materialinę padėtį žmonėms, kurie gerokai skiriasi savo protu, meistriškumu, žiniomis, atkaklumu, savo fizine ir socialine aplinka, vyriausybė neabejotinai turės juos skirtingai traktuoti, kad kompensuotų tas nepalankias aplinkybes ir stokas, kurių ji negali tiesiogiai pakeisti. Kita vertus, griežta lygybė vyriausybei užtikrinant tas naudas, kurias gali teikti visiems, neabejotinai lemtų materialinės padėties nelygybę (Von Hayek, 1978). Galiausiai veikale „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ jis yra pažymėjęs, kad klasikinio liberalizmo, kuris vienintelis gali įgyvendinti tinkamą ir nešališką valdymą, pagrindinė samprata, kad vyriausybė privalo visus žmones traktuoti kaip lygius, kokie nelygūs jie iš tiesų bebūtų, be to, kokiu būdu vyriausybė beribotų (ar padėtų) vieno veiklą, ji privalo pagal tas pačias abstrakčias taisykles riboti (ar padėti) ir visų kitų veiklą (Von Hayek, 1981).

Be to, F. A. von Hayek'as nemanė, kad laisvoje visuomenėje ekonominė nelygybė yra viena iš blogybių, kuri pateisina mūsų naudojamą diskriminacinę prievartą ar privilegijas, kaip vaistus (Von Hayek, 1960). Teigė, kad vargu ar žmonės toleruotų materialių gyvenimo standartų nelygybę, jei netikėtų tuo, kad iš esmės gauna tai, ką užsitarnavo (Von Hayek, 1978). Jis gynė ekonominę nelygybę, tikėdamas, kad turtingos klasės buvimas yra svarbus ne tik ekonomiškai (kapitalo kaupimas ir nukreipimas į investicijas), bet ir dėl politinių, kultūrinių, mokslinių ir gamtosaugos tikslų, kurių įgyvendinimą dažnai finansuoja filantropai. Savo darbuose F. A. von Hayek'as sveikino filantropiją kaip A. de Tocquevillei tipo alternatyvą gerovės valstybei ir gyvė savanoriškas asociacijas už jų daugelio reikmių pripažinimą bei pažinimą ir metodų, kaip tai spręsti, atradimą, ko niekada negalėtumėme tikėtis iš vyriausybės (Von Hayek, 1981).

Išvados

Veikale „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ (Von Hayek, 1973; 1978; 1981) F. A. von Hayek'as siekė parodyti, kad klasikinis trišalis valdžios pasidalijimas patyrė nesėkmę, nes vyriausybės visur viršijo galias, joms priskirtas konstitucijos, kuria jos rėmėsi, ir visa tai atlikta įstatymo leidžiamomis priemonėmis.

F. A. von Hayek'as didžiausias veikalo „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ indėlis yra jo pateiktas fundamentalaus skirtumo tarp teisės ir įstatymų leidybos išaiškinimas.

Trilogijos „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ pirmame tome pateiktas tvarkos apibrėžimas iš tiesų artimas jo pusiausvyros sampratai, kurią išplėtojo savo žymiajame straipsnyje „Ekonomikos teorija ir žinios“ (Von Hayek, 1937).

F. A. von Hayek'as, buvęs ypač skeptiškas dėl tarptautinės imigracijos, rėmė M. Thatcher antiimigracinę politiką. Pats jis daugiausia domėjosi praktinėmis imigracijos problemomis, nes nesimpatizavo nacionalistinėms idėjoms ir bijojo, kad masinė imigracija gali atgaivinti nacionalistinius vietinių gyventojų jausmus bei sugriauti pokariu Vakarų šalyse pasiektą pažangą.

F. A. von Hayek'as laisvės išsaugojimą siejo su tam tikra lygybės rūšimi – lygybe prieš įstatymą. Jo nuomone, laisvoje visuomenėje ekonominė nelygybė nėra blogybė, pateisinanti diskriminacinės prievartos ar privilegijų, kaip vaistų, taikymą (Von Hayek, 1960). Tad, jo nuomone, vargu ar žmonės toleruotų materialinio gyvenimo standartų nelygybę, jei netikėtų, kad iš esmės gauna tai, ką užsitarnavo (Von Hayek, 1978). Jis gynė ekonominę nelygybę, tikėdamas, kad turtingos klasės egzistavimas yra svarbus ne tik ekonomiškai (kapitalo kaupimas ir nukreipimas į investicijas), bet ir dėl politinių, kultūrinių, mokslinių bei gamtosaugos tikslų, kurių įgyvendinimą dažnai finansuoja filantropai.

Literatūra

- Andreozzi, L. (2005). Hayek Reads the Literature of the Emergence of Norms. *Papers on Economics and Evolution*. Jena: Max Planck Institute of Research into Economic Systems. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10602-005-2832-3>.
- Angner, E. (2007). *Hayek and Natural Law*. London: Routledge. ISBN 9780415547826.
- Backhaus, J. G. (ed.). (2005). *Entrepreneurship, Money and Coordination: Hayek's Theory of Cultural Evolution*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. ISBN: 9781845421304.

- Baumgarth, W. P. (1978). Hayek and Political Order: The Rule of Law. *Journal of Libertarian Studies*, 2 (1), 11–28.
- Boettke, P. J. (2017). Hayek's Epistemic Liberalism. *Liberty Matters: A Forum for the Discussion of Matters Pertaining to Liberty*. Indianapolis: Liberty Fund, 2017 September.
- Boettke, P. J., Leeson, P. T. (2003). The Austrian School of Economics: 1950–2000. In: J. Biddle, W. Samuels (eds.). *The Blackwell Companion to the History of Economic Thought*. London: Blackwell. Print ISBN: 9780631225737 Online ISBN: 9780470999059. DOI: <https://10.1002/9780470999059>
- Boyd, R., Richardson, P. J. (2005). *The Origin and Evolution of Cultures*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0195181456.
- Boudreaux, D. J. (2014). *The Essential Hayek*. Vancouver: Fraser Institute. ISBN: 978-0889753082.
- Caldwell, B. J. (2004). *Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F. A. Hayek*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 978-0226091938.
- Caldwell, B. J. (2008). *Hayek on Mill. History of Political Economy*, 40 (4), 689–704.
- Colonna, M. (1990). Hayek on Money and Equilibrium. *Contributions to Political Economy*, 9 (1), 43–68. Doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cpe.a035754>
- Covell, C. (1992). *The Defence of Natural Law: A Study of the Ideas of Law and Justice in the Writings of Lon L. Fuller; Michael Oakeshot, F. A. Hayek, Ronald Dworkin and John Finnis*. London: Palgrave Macmillan. ISBN 978-0333387764.
- Cubeddu, R. (1993). *The Philosophy of the Austrian School*. London: Routledge. ISBN 9780415862226.
- Cubeddu, R. (1999). Friedrich A. von Hayek and Bruno Leoni. *Journal des Economistes et des Études Humaine*, 9 (2/3), 343–370. DOI: <https://doi.org/10.1515/jeeh-1999-2-309>
- Cubeddu, R. (2020). Leoni and Hayek on Nomos and Physis. *Il Politico*, 85 (2), 58–95.
- Diamond, A. M. (1980). F. A. Hayek on Constructivism and Ethics. *The Journal of Libertarian Studies*, 4 (4), 353–365.
- Denis, A. (2002). Was Hayek a Panglossian evolutionary theorist? A reply to Whitman. *Constitutional Political Economy*, 13 (3), 275–285. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1016173117330>.
- Eatwell, J., Milgate, M. (1994). Prices, competition and market order. In M. Colonna, H. Hagemann (eds.). *Money and Business Cycles: The Economics of F. A. Hayek*. Aldershot: Edward Elgar. ISBN 978-1858980119.
- Ebenstein, A. (2003). *Hayek's Journey: The Mind of Friedrich Hayek*. New York: Palgrave. ISBN 978-1-4039-6038-2.
- Ege, R. (1992). Émergence du marché concurrentiel et évolutionnisme chez Hayek. *Revue Economique*. 43 (6), 1007–1036. DOI: <https://doi.org/10.2307/3502217>.
- Goldsworthy, J. D. (1986). Hayek's Political and Legal Philosophy. *Sidney Law Review*, 11, 44–63.
- Gordon, D. (1994). The Philosophical Contributions of Ludwig von Mises. *The Review of Austrian Economics*, 7 (1), 95–106. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01102137>.
- Gordon, S. (1981). The Political Economy of F. A. Hayek. *Canadian Journal of Economics*, 19 (3), 471–487. DOI: <https://doi.org/10.2307/134900>.
- Hayek von, F. A. (2002). Competition as a Discovery Process [1968]. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 5 (3), 9–23.
- Hayek von, F. A. (1937). Economics and Knowledge. *Economica*, 4, 33–54.
- Hayek von, F. A. Individualism: true and false [1946]. In: Hayek von F. A. 1972 [1948]. *Individualism and Economic Order*. Chicago: Henry Regnery. ISBN: 978-0226320939.
- Hayek von, F. A. (1973). *Law, Legislation, and Liberty*. Vol. 1: *Rules and Order*. Chicago, IL: University of Chicago Press. ISBN: 978-0226281193.
- Hayek von, F. A. (1978). *Law, Legislation, and Liberty*. Vol. 2: *The Mirage of Social Justice*. Chicago, IL: University of Chicago Press. ISBN 978-0226320830.
- Hayek von, F. A. (1981). *Law, Legislation, and Liberty*. Vol. 3: *The Political Order of a Free People*. Chicago, IL: University of Chicago Press. ISBN 978-0226320908.
- Hayek von, F. A. (1960). *The Constitution of Liberty*. London: Routledge & Kegan Paul. ISBN 978-0226320847.
- Hasnas, J. (2005). Hayek, the Common Law and Fluid Drive. *NYU Journal of Law and Liberty*, 1, 79–110. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=586941>
- Hodgson, G. M. (1991). Hayek's Theory of Cultural Evolution: An Evaluation in the Light of Vanberg's Critique. *Economics and Philosophy*, 7 (1), 69–82. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266267100000912>
- Holm, C. (2014). *F. A. Hayek's Critique of Legislation*. Dissertation presented at Uppsala University. Uppsala: Department of Law. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2565377>
- Hoppe, H. H. (1994). F. A. Hayek on Government and Social Evolution: A Critique. *The Review of Austrian Economics*, 7 (1), 67–93. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01102136>.
- Kerstenetzky, C. de A. L. (2000). Hayek: The Evolutionary and the Evolutionist. *Rationality and Society*, 12 (2), 163–184. DOI: <https://doi.org/10.1177/10434630001200>
- Kley, R. (1994). *Hayek's Social and Political Thought*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 9780198279167.

- Kuznacki, J. (2011). Law, Legislation, and Local Minima: Solving a Problem in Hayek's Common Law Judging, with Historical Examples. *Review of Austrian Economics*, 24, 293–309. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11138-010-0136-y>.
- Lavoie, D. C. (1981). A Critique of the Standard Account of the Socialist Calculation Debate. *The Journal of Libertarian Studies*, 5 (1), 41–87.
- Lavoie, D. C. (1985). *Rivalry and Central Planning. The Socialist Calculation Debate Reconsidered*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-1942951124.
- Leoni, B. (1961). *Freedom and the Law*. Los Angeles: D. Van Nostrand Company, INC. ISBN 978-0865970977.
- Liggio, L. P. (1994). Law and Legislation in Hayek's Legal Philosophy. *Southwestern University Law Review*, 23, 507–530. DOI: <https://doi.org/10.2307/1410327>.
- Lundström, M. (1992). Is Anti-Rationalism Rational? The Case of F. A. Hayek. *Scandinavian Political Studies*, 15 (2), 235–248.
- Mack, E. (2006). Hayek on Justice and the order of actions. In E. Feser (ed.). *The Cambridge Companion to Hayek*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CCOL0521849772.014>
- Mearman, A. (2012). Heterodox Economics and the Problems of Classification. *Journal of Economic Methodology*, 19 (4), 407–424. DOI: <https://doi.org/10.1080/1350178X.2012.742201>
- Ogus, A. I. (1989). Law and Spontaneous Order: Hayek's Contribution to Legal Theory. *Journal of Law and Society*, 16 (4), 393–409. DOI: <https://doi.org/10.2307/1410327>.
- Posner, R. A. (2005). Hayek, Law, and Cognition. *New York University Journal of Law & Liberty*, 1, 147–166.
- Posner, R. A. (2003). *Law, Pragmatism, and Democracy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. ISBN 9780674018495.
- Powell, J. (2000). *The Triumph of Liberty: A 2,000 Year History Told through the Lives of Freedom's Greatest Champions*. New York: The Free Press. ISBN: 978-0684859675.
- Ratnapala, S. (1993). The Trident Case and the Evolutionary Theory of F. A. Hayek. *Oxford Journal of Legal Studies*, 13 (2), 201–226. DOI: <https://doi.org/10.1093/ojls/13.2.201>
- Romar, E. J. (2009). Noble Markets: The Noble/Slave Ethic in Hayek's Free Market Capitalism. *Journal of Business Ethics*, 85 (1), 57–66. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-008-9748-6>.
- Siegan, B. H. (1994). Hayek and the United States Constitution. *Southwestern University Law Review*, 23, 463–490.
- Skidelsky, R. (2006). Hayek versus Keynes: The Road to Reconciliation. In E. Feser (ed.). *The Cambridge Companion to Hayek*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CCOL0521849772.006>
- Steele, G. R. (1993). Philosophical Perceptions and the Precepts of Political Economy: Friedrich Hayek and John Maynard Keynes. *The Scottish Journal of Political Economy*, 40 (1), 88–103. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9485.1993.tb00639.x>
- Stringham, E. P., Zywicki, T. (2011). Hayekian anarchism. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 78 (3), 290–301. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2011.01.015>
- Sugden, R. (1993). Normative Judgements and Spontaneous Order: the Contractarian Element in Hayek's thought. *Constitutional Political Economy*, 4, 393–424. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02393269>.
- Touchie, J. C. W. (2005). *Hayek and Human Rights*. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 978184064 9567.
- Vanberg, V. J. (2006). On the Complementarity of Liberalism and Democracy. *Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik*, 06 (9). Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Institut für Allgemeine Wirtschaftsforschung, Abteilung für Wirtschaftspolitik, Freiburg i. Br. ISSN 1437-1510.
- Vanberg, V. J. (1986). Spontaneous Market Order and Social Rules. *Economics and Philosophy*, 2 (1), 75–100. DOI: https://EconPapers.repec.org/RePEc:cup:ecnphi:v:2:y:1986:i:01:p:75-100_00
- Vanberg, V. J. (1991). Spontaneous Market Order and Social Rules: A Critical Examination of F. A. Hayek's Theory of Cultural Evolution. In J. C. Wood, R. N. Woods (eds.). *Friedrich A. Hayek*, 4. London, New York: Routledge, eBook ISBN 9780429231407.
- Vlieghe, de M. (1994). A Reappraisal of Friedrich A. Hayek's Cultural Evolutionism. *Economics and Philosophy*, 10 (2), 285–304. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266267100004752>
- Whitman, D. G. (1998). Hayek contra Pangloss on Evolutionary Systems. *Constitutional Political Economy*, 9, 45–66. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1009058615310>
- Williams, S. F. (1995). Hayek on the Bench. *Cornell Journal of Law and Public Policy*, 4, 479–481.

THE BOOK ‘LAW, LEGISLATION AND LIBERTY’ BY F. A. VON HAYEK: THE CIRCUMSTANCES OF ITS CREATION AND ITS RELEVANCE TODAY

REMIGIJUS ČIEGIS, ŽILVINAS DRABAVIČIUS
Kaunas Faculty of Vilnius University (Lithuania)

Summary

The relevance of the subject and the scientific problem: the main goal of the article is shown in its title, to introduce to the reader the book *Law, Legislation and Liberty* by F.A. von Hayek, one of the most important members of the Austrian school of economics, and its impact on the development of economic thought and the formation of modern economic politics. It also tries to answer the question, how topical is this book today? For this purpose, the circumstances of the creation of von Hayek’s book *Law, Legislation and Liberty* and its topicality today are revealed.

Methods: *logical abstraction*, which includes and combines a generalisation of economic, historical and political theoretical statements, theoretical systematic analysis, and a synthesis of the ideas of the Austrian school of economics, and their impact on the development of economic thought, based on conclusions of and contemplations on the work of scientists from different countries, as well as general and logical analysis and comparison.

Research results: in the book *Law, Legislation and Liberty* (von Hayek, 1973; 1978; 1981), von Hayek had the goal of showing that the classic tripartite severance of authority and governance failed, because governments always overstep the powers which are given to them by the constitution, and everything was done using the means allowed by the law.

The biggest contribution of von Hayek’s book *Law, Legislation and Liberty* (von Hayek, 1973; 1978; 1981) is the explanation given by him of the fundamental difference between law and legislation.

In the first volume of *Law, Legislation and Liberty* (von Hayek, 1973) the definition given of ‘Rules and Order’ is very similar to his concept of equilibrium, which was developed in his famous paper ‘Economics and Knowledge’ (von Hayek, 1937), published in the journal *Economica*.

Von Hayek was very sceptical about international migration, and supported the anti-immigration policy of Margeret Thatcher. He himself was mostly interested in the practical problems of immigration, because he did not like nationalist ideas, and thought that mass immigration could renew nationalist ideas between local people, and destroy the achievements that were achieved in the Western world after the Second World War.

For von Hayek, the most important thing for the protection of freedom was a kind of equality, equality in the eyes of the law. In his view, economic inequality in society is not so bad, which legitimates government intervention into economic life.

KEY WORDS: *Austrian school of economics, history of economic thought, free market, liberty, law, legislation.*

JEL CODES: B10, B13, B25, B53.

Gauta: 2024-02-21

Priimta: 2024-03-01

Pasirašyta spaudai: 2024-03-05